

Polskie Towarzystwo Ludoznawcze

organizacja ekspercka przy Międzynarodowym Komitecie UNESCO

www.ptl.info.pl

dr WERONIKA GROZDEW-KOŁACIŃSKA, International Council for Traditional Music (UNESCO)

wgrodzew@wp.pl

mgr MAŁGORZATA WOSIŃSKA, Polskie Towarzystwo Ludoznawcze, O / Poznań

Instytut Etnologii i Antropologii Kulturowej

Uniwersytet im. Adama Mickiewicza w Poznaniu

yakinda@gmail.com

Raport dotyczący Konwencji UNESCO w sprawie ochrony niematerialnego dziedzictwa kulturowego z 2003 roku

Art. 2 pkt. 2b sztuki widowiskowe

Tradycyjne sztuki widowiskowe w Polsce nie są zjawiskiem jednorodnym. Łączą w sobie, bowiem, cztery następujące elementy: taniec, teatr, muzykę instrumentalną i formy wokalne. Elementy te funkcjonować mogą zarówno autonomicznie jak i w zestawieniu z innymi. Przykładem integralności wymienionych elementów może być obrzęd wesela. Analizy zjawiska dokonać można na dwóch poziomach: 1) opisując konkretny element pojawiający się w kontekście tego zjawiska (np. pieśń) lub: 2) opisując cały obrządek weselny – rozumiany jako spektakl, w którym poszczególne formy sztuk widowiskowych służą wprowadzeniu odpowiedniej dramaturgii.

Dla potrzeb niniejszego raportu, którego celem nadrzędnym jest wartość użytkowa – precyzyjne określenie nadawcy (grupy, środowiska) wytwarzającego konkretne treści sztuk widowiskowych, należących do niematerialnego dziedzictwa kulturowego w Polsce – zdecydowano o poprowadzeniu analizy z poziomu „1”. Warto jednak pamiętać, że przenikanie się poszczególnych form jest nieuniknione i to właśnie ono wskazuje na ścisły związek sztuk widowiskowych ze zjawiskiem folkloru, który z zasady jest: spontaniczny, kolektywny, transcendentny i wariantywny.

1. Problemy definicyjne

Zagadnienie pierwsze koncentruje się wokół kwestii terminologicznych oraz gatunkowych dziedzictwa niematerialnego, które w *Konwencji* ujęte zostało jako: sztuki widowiskowe (taniec, muzyka, teatr).

Decydującą kategorią w tym przypadku jest **folklor muzyczny**, czyli zasób tradycyjnych wartości duchowych i umiejętności artystycznych, zachowanych w pamięci

Polskie Towarzystwo Ludoznawcze

organizacja ekspercka przy Międzynarodowym Komitecie UNESCO
www.ptl.info.pl

danej grupy, który będąc jej wyróżnikiem przekazywany jest pokoleniowo. Kategorię folkloru odnosić będziemy do tradycyjnej muzyki wiejskiej, którą w dyskursie potocznym – choć semantycznie nie są to terminy jednoznaczne – określa się jako **muzykę ludową**. Ze względu na postępujący proces globalizacji oraz błyskawiczny rozwój technologiczny, tradycyjne formy folkloru muzycznego są szczególnie narażone na degradację i zanik, stąd dla potrzeb niniejszego raportu najistotniejsza jest refleksja nad ich współczesną kondycją. Działalność praktyczna w ramach folkloru muzycznego realizuje się na trzech polach:

- działalność solistów i zespołów, która wiąże się często z pielęgnowaniem tradycji regionalnych i edukacją w zakresie technik i metod młodszego pokolenia pochodzących z danej społeczności (np. pieśniarka Beata Oleszek z wsi Kocudzy na Lubelszczyźnie <http://szczebrzeszyn.domtanca.art.pl/beata.htm>, Śpiewaczki z Bandyś na Kurpiach, muzycy z Mazowsza: Adam Strug <http://adamstrug.pl>, Bartosz Niedźwiecki: (<http://www.goldenline.pl/bartosz-niedzwiecki2>).

- środowiska, które zrzeszając solistów i zespoły w porozumieniu z władzami samorządowymi realizują wspólne postulaty na rzecz: edukacji i ochrony dziedzictwa muzycznego (np. Stowarzyszenie Muzyków Ludowych w Zbąszyniu <http://www.zbaszyn.com/sml/historiasml.htm>, Stowarzyszenie Miłośników Kultury Ludowej w Rabce Zdroju <http://www.smkl-rabka.pl>).

- festiwale i konkursy, które z jednej strony sprzyjają podtrzymywaniu tradycji muzycznych, z drugiej – powodują wymianę repertuaru i form tradycyjnych charakterystycznych dla danego regionu lub indywidualnego wykonawcy (np. Konkurs Muzyki Ludowej w Kopanicy <http://kml.siedlec.pl>, Festiwal Kapel i Śpiewaków Ludowych w Kazimierzu).

Drugą ważną kategorią dla niniejszego raportu jest **folklorizm**. Rozumieć go możemy jako pewną tendencję w ramach działań artystycznych, w tym muzycznych, w której nawiązania do autentycznego folkloru (bardziej lub mniej świadome) następują na gruncie jego wybranych elementów. Forma i warstwa estetyczna stanowi często kategorię nadrzędną względem treści i wartości symbolicznych folkloru. Taka forma ujęcia folkloru kształtuje widowiska sceniczne reprezentowane np.: przez zespoły pieśni i tańca. Innym przejawem współczesnego folkloryzmu jest nurt tzw. **World Music**, w Polsce określane mianem **muzyki folkowej**. Podobnie jak w przypadku folkloru, wyznaczyć możemy trój-stopniowy obszar jego realizacji:

- soliści i zespoły, którzy nierzadko stają się specjalistami od muzyki danego regionu wiejskiego i w ten sposób przekazują wiedzę na jej temat w ośrodkach miejskich, a nierzadko

Polskie Towarzystwo Ludoznawcze
organizacja ekspercka przy Międzynarodowym Komitecie UNESCO
www.ptl.info.pl

i w mediach masowych (np. Janusz Prusinowski <http://www.januszprusinowskitrio.pl>, Kapela ze Wsi Warszawa <http://www.kzww.pl>);

- środowiska, które tworząc struktury formalne lub półformalne działają w ośrodkach miejskich na rzecz promocji, ochrony i edukacji muzyki ludowej. A także uczestniczą aktywnie w tworzeniu poszczególnych form folkloru (zwłaszcza tańca), stając się tym samym jego twórcami. Poniżej przykładowo wybrane środowiska.

	<i>Nazwa, kontakt</i>	<i>Opis działalności</i>
1	Warszawski Dom Tańca www.domtanca.art.pl/	Spotkania zakładają wspólny śpiew i taniec związany z polską tradycją ludową. W ciągu roku odbywają się także liczne warsztaty dla instrumentalistów. Dom skierowany jest przede wszystkim na praktyczny aspekt edukacji oraz na propagowanie idei kultywowania sztuki ludowej. Spotkania odbywają się regularnie raz w tygodniu.
2	Fundacja Muzyka Kresów http://www.muzykakresow.serpent.pl	Od 1992 r. prowadzi warsztaty głosowe, instrumentalne i taneczne oraz zajęcia teoretyczne poświęcone muzyce tradycyjnej Europy Środkowo-Wschodniej. W 1998 r. przy Fundacji została powołana Międzynarodowa Szkoła Muzyki Tradycyjnej, zajęcia prowadzone są przez wykładowców z Polski, Białorusi, Litwy, Rosji, Serbii i Ukrainy.

- festiwale i konkursy, które prezentują dokonania nie tylko artystów pochodzących z ośrodków miejskich – realizujących swoją działalność w ramach ruchu *World Music*, czy folk, ale które tworzą także medialną przestrzeń dla twórców tradycyjnej muzyki wiejskiej, którzy w ramach takich wydarzeń traktowani są ze szczególną atencją (np. Festiwal Wszystkie Mazurki Świata <http://www.festivalmazurki.pl>, Festiwal Nowa Tradycja <http://www2.polskieradio.pl/nowatradycja>).

2. Stan zachowania opisywanych elementów na terytorium Polski (z uwzględnieniem zjawisk ogólnopolskich, jak i regionalnych)

Sygnalizowany już przez XIX-wiecznych badaczy proces zaniku tradycji przebiegał nierównomiernie i związany był z dynamiką przemian społeczno-gospodarczych w poszczególnych regionach. Najbardziej zachowawcze okazały się tereny o wolniejszym postępie ekonomicznym oraz o większej świadomości regionalnej. Ogromną rolę w procesie przemian odegrały XX-wieczne migracje oraz środki masowego przekazu (radio i telewizja) i

Polskie Towarzystwo Ludoznawcze

organizacja ekspercka przy Międzynarodowym Komitecie UNESCO
www.ptl.info.pl

promowane przez nie mody. Fakty te odnoszą się do wszystkich opisanych poniżej elementów.

Taniec ludowy i muzyka, w ich tradycyjnej formie i wyrazie, funkcjonowały w Polsce jeszcze w latach 60., a na niektórych obszarach nawet 80. XX wieku. Sytuacją wyjątkową jest ciągłość tradycji reprezentowana np. przez kulturę Skalnego Podhala. Obecny byt tańca sprowadza się do form widowiskowych oraz rekonstruowanych, a instrumentalności i kapele nie przygrywają już na chrzcinach, weselach i imieninach. Sytuacje takie – jeśli mają miejsce – wywoływane są zewnętrznie i nie wynikają już ze spontanicznej potrzeby społeczności wiejskiej. Rolę kontynuatora polskich tradycji muzycznych i tanecznych przejęły głównie zespoły regionalne w ramach działalności lokalnej (często swoje miejsce znaleźli w takich zespołach najstarsi reprezentanci muzycznej kultury wsi, co w jakimś stopniu zapewnia przekaz pokoleniowy w obrębie danej grupy) oraz stowarzyszenia i fundacje o zasięgu ogólnopolskim, działające na rzecz odrodzenia, a także adaptacji tradycyjnych form folkloru wiejskiego (których przejawem jest np. podtrzymywanie uznawanych za najbardziej tradycyjne, uwarunkowanych regionalnie, składów instrumentalnych kapel) oraz funkcji społecznych tradycyjnego tańca i muzyki w nowym kontekście. Cechą znaną jest fakt znacznie powszechniejszego kultywowania tradycji wokalnych w Polsce (przypisanych przede wszystkim żywołowi żeńskiemu), być może ze względu na jego większą organiczność z naturą człowieka i jego środowiska, a także za przyczyną żywego wciąż przekazu repertuaru religijnego. W szczególny sposób wyróżniają się tu regiony Kurpi i Podlasia oraz obszary górskie.

Równoległe z formami tradycyjnymi taniec i muzyka ludowa istnieje w opracowaniach i stylizacjach scenicznych. Wypracowany w Polsce model działalności w obrębie zespołów folklorystycznych, tak regionalnych jak i ogólnopolskich, sprzyja często unifikacji wykonawstwa, przez co ginie tendencja do indywidualizacji w obrębie stylów wykonawczych (zwłaszcza instrumentalnych) oraz interpretacji ruchowych w tańcach. Nie oznacza to jednak, że nie istnieją jednostki wybitne, których wykonawstwo determinuje realizacje grupowe. Spontaniczna aktywność taneczna, nawiązująca do pierwotnych funkcji tańca ludowego, towarzyszy często koncertom prezentującym zarówno odrodzoną muzykę ludową „in crudo” jak i muzykę „folk”, wykorzystującą wybiórczo najbardziej specyficzne elementy wiejskiej kultury muzycznej.

Teatry ludowe, podobnie jak zespoły śpiewacze i wiejskie kapele, funkcjonują zwykle w ramach działalności lokalnych instytucji, jak regionalne ośrodki kultury czy

Polskie Towarzystwo Ludoznawcze

organizacja ekspercka przy Międzynarodowym Komitecie UNESCO
www.ptl.info.pl

stowarzyszenia. Spektakle wystawiane są podczas świąt regionalnych i innych ważnych dla miejscowej społeczności okazji. Możliwości zaprezentowania kultury regionu szerszej publiczności stwarzają przeglądy teatrów wiejskich, w tym najważniejszy **Ogólnopolski Sejmik Teatrów Wsi Polskiej** odbywający się w Tarnogrodzie. Są one także często miejscem wymiany doświadczeń i doskonalenia warsztatu.

Szczególnym typem teatru nawiązującym do ludowej tradycji, wykraczającym jednak poza klasyczną, można by rzec, formułę teatru ludowego, są przedsięwzięcia realizowane przez grupy wpisujące się w ruch teatrów alternatywnych i eksperymentalnych. Najobszerniej chyba eksploatowaną przez nie sferą ludowej tradycji jest muzyka. Ich członkowie organizują wyjazdy w teren (tzw. wyprawy) podczas których wystawiają spektakle oraz zbierają pieśni, a następnie wykorzystują tak zgromadzony repertuar podczas kolejnych przedstawień. Nierzadko spektakle takie są próbą rekonstrukcji tradycyjnego kontekstu, w którym funkcjonował folklor. Praktyki te zapoczątkował Teatr Grotowskiego, a od przełomu lat 70. i 80. kontynuowane i rozwijane są one także przez *Teatr Gardzienice* (<http://www.gardzienice.art.pl>), *Teatr Wiejski „Węgajty”* (<http://free.art.pl/teajty/pliki/tresc.php?go=1>), czy *Teatr „Pieśń Kozła”* (<http://www.piesnkozla.pl/>) czy *Teatr Sejneński* (http://pogranicze.sejny.pl/teatr_sejnenski,69.html).

3. Analiza czynników sprzyjających zachowaniu oraz ginięciu/zapominaniu opisywanych zjawisk.

Czynnikiem degradującym folklor muzyczny była bezwzględna propaganda, która w okresie PRL-u sprowadziła kulturę ludową do poziomu ideologii i zunifikowała jej różnorodność wprowadzając modę na widowiska taneczno-muzyczne o charakterze rozrywkowym. Sztuki widowiskowe tamtego okresu cechowało przede wszystkim uwikłanie w wydarzenia społeczne o charakterze politycznym (np. dożynki, pochody). Zastąpiły one wydarzenia przypisane wcześniej folklorowi w sposób naturalny (pochodzące z kalendarza obrzędowości dorocznej, rodzinnej, lub kościelnej). Konsekwencją takich działań było odwrócenie się po 1989 roku społeczeństwa (a zwłaszcza młodzieży) od ludowej kultury muzycznej.

Przywracanie wartości folklorowi muzycznemu trwa do dziś i wiąże się ze zmianą estetyki, udostępnieniem i promocją zbiorów archiwalnych – prezentujących folklor w ich właściwym kontekście, a także z próbą przywrócenia muzyce ludowej wartości o znaczeniu

Polskie Towarzystwo Ludoznawcze

organizacja ekspercka przy Międzynarodowym Komitecie UNESCO
www.ptl.info.pl

symbolicznym (która odwołuje się do antropologicznych i archetypicznych uwarunkowań folkloru).

Drugim istotnym czynnikiem wpływającym na pogorszenie kondycji folkloru muzycznego, jest **globalizacja**. Kondycję kultury XXI wieku dyktuje *proces globalizacji*, który prowadzi do przemieszania się form i gatunków z różnych kręgów kulturowych dzięki szybkiemu przepływowi informacji. Folklor muzyczny nie pozostaje obojętny na działanie globalizmu. Już sama działalność mediów sprawia, że swobodnie wędruje w sieci globalnych przepływów za pomocą nośników, takich jak: telewizja, radio, czy portale internetowe (My Sapce, Facebook), co w konsekwencji prowadzić może (i niejednokrotnie prowadzi) do spłylenia jego treści, zaniku różnorodności regionalnej i wytworzenia nowych funkcji społecznych, np. subkulturowych, czy terapeutycznych (np. popularne warsztaty „śpiewu białego” / „śpiewo-krzyku” dla kobiet).

W celu ochrony folkloru muzycznego, rozumianego jako twór kolektywny nie związany z działalnością propagandową, winno się zatem poddawać go nieustannej dokumentacji. Wciąż bowiem są możliwe spotkania z twórcami ludowymi, którzy w przeszłości kształtowali go w naturalnych warunkach i kontekście. W tym celu konieczne jest przeprowadzanie badań terenowych o charakterze jakościowym, które dokumentowałyby nie tylko formę muzyczną, ale i społeczne uwarunkowania badanego zjawiska – umożliwiające przetrwanie formy folkloru. Badania takie od lat odbywają się na terenie Polski: realizują się w obrębie dyskursu akademickiego (Instytut Muzykologii UW, Katedra Muzykologii UAM) oraz poza akademickiego (Fundacja Muzyka Kresów <http://www.muzykakresow.serpent.pl>). Jednakże konieczna jest ściślejsza współpraca powyższych środowisk, wzajemne wsparcie instytucjonalne i stworzenie platformy porozumienia (próbę taką podejmuje m.in. Stowarzyszenie Polskie Seminarium Etnomuzykologiczne).

Równie istotna wydaje się współpraca z samymi twórcami ludowymi (na poziomie edukacyjnym i artystycznym – które to formy folkloru muzycznego umieszczałyby także w kontekście muzyki współczesnej czy jazzu), a przede wszystkim podejmowanie wspólnych inicjatyw na zasadzie **umów partnerskich** pomiędzy poszczególnymi stowarzyszeniami z ośrodków miejskich i wiejskich.

4. Krótka charakterystyka polskich zasobów archiwalnych w zakresie opisywanego zjawiska

Polskie Towarzystwo Ludoznawcze

organizacja ekspercka przy Międzynarodowym Komitecie UNESCO
www.ptl.info.pl

Złożoność omawianej kategorii Niematerialnego Dziedzictwa Kultury w Polsce implikuje różnorodność źródeł i zasobów archiwalnych. Obejmują one rozległą dokumentację fonograficzną, audiowizualną, fotograficzną oraz ikonograficzną, a także bogatą literaturę, zapisy nutowe i wywiady oraz artefakty w postaci strojów, instrumentów, atrybutów związanych z obrzędowością. Nagrania dźwiękowe i audiowizualne folkloru muzycznego w Polsce, wraz z dokumentacją (protokoły, fotografie), gromadzone są w archiwach instytucjonalnych i prywatnych. Najbogatszy zasób materiałów posiada Instytut Sztuki PAN w Warszawie (<http://www.ispan.pl/pl/zbiory/zbiory-fonograficzne>). Zbiory Fonograficzne im. M. Sobieskiego obejmują ponad 100 tys. nagrań pieśni oraz utworów instrumentalnych ze wszystkich regionów Polski (w tym mniejszości narodowych i etnicznych). W ich posiadaniu są także najstarsze zapisy dźwiękowe folkloru na wałkach Edisona oraz na płytach decelitowych. Zapoczątkowane w latach międzywojennych, a kontynuowane po 1945 roku, systematyczne nagrania folkloru muzycznego prowadzone są nieprzerwanie, także obecnie, poszerzając zbiory zwłaszcza o nagrania audiowizualne. Od 2004 roku Zbiory Fonograficzne objęte są programem digitalizacji oraz upowszechniania (ponad 90 000 fragmentów udostępniono on-line oraz wydano 8 płyt CD z najstarszym materiałem). Liczne zapisy dźwiękowe zgromadzone są także w Archiwum Polskiego Radia i obejmują przede wszystkim rejestracje Ogólnopolskiego Przeglądu Kapel i Śpiewaków Ludowych w Kazimierzu nad Wisłą oraz audycje studyjne i terenowe z udziałem ludowych wykonawców. Owocem tych zbiorów jest seria wydawnicza *Muzyka Źródeł*. Niebagatelną rolę w zachowaniu i promocji muzyki ludowej odgrywają zbiory indywidualnych zbieraczy-pasjonatów (członkowie Stowarzyszenia Dom Tańca, A. Bieńkowski).

Cenne zbiory instrumentów ludowych znajdują się Muzeum Instrumentów Ludowych w Szydłowcu (<http://www.muzeuminstrumentow.pl>) oraz są częścią ekspozycji Muzeum Instrumentów Muzycznych w Poznaniu (<http://www.mnp.art.pl/oddzialy/muzeum-instrumentow-muzycznych>). Wiele ciekawych instrumentów tradycyjnych oraz rekonstruowanych (skrzypice, suka, fidel plocka, lira korbowa, bębny sznurowe, cymbały) znajduje się w posiadaniu muzyków – tych, którzy odtwarzają i upowszechniają tradycyjne style wykonawcze jak i tych, dla których muzyka ludowa stanowi jedynie źródło inspiracji.

Podstawowa bibliografia:

Adamowski J., *Folklor a współczesność. Nowe teksty, nowe sytuacje*, „Twórczość Ludowa” 1990, nr 2, s.23-6.

Polskie Towarzystwo Ludoznawcze
organizacja ekspercka przy Międzynarodowym Komitecie UNESCO
www.ptl.info.pl

Bartmiński J. , *Folk ludomanią naszych czasów?*, „Gadki z chatki”, 2006, nr 6.

Cook N., *Muzyka*, Warszawa 2002.

Dadak-Kozicka K., *Folklor sztuką życia. U źródeł antropologii muzyki*, Warszawa 1996.

Dahlig P., *Tradycje muzyczne a ich przemiany. Między kulturą ludową, popularną i elitarną Polski międzywojenne*, Warszawa 1998.

Nowak T. (red.), *Tradycyjny taniec ludowy dawniej i dziś. Praca zbiorowa*, Kielce 2011.

Rokosz T., *Od folkloru do folku. Metamorfozy pieśni tradycyjnej we współczesnej kulturze*, Siedlce 2009.

Sobieska J., *Polski folklor muzyczny*, wyd. III rozszerzone wraz z suplementem *Folklor muzyczny w Polsce*, red. P. Dahling, Warszawa 2006.

Stęszewski P., *Folklor i folkloryzm, wczoraj dziś i jutro*, „Gadki z Chatki” 2002, nr 1-2.

Trębaczewski M., *Między folklorem a folkiem. Muzyczna konstrukcja nowych tradycji we współczesnej Polsce*, Warszawa 2011.

Żerańska-Kominek S., *Muzyka w kulturze. Wstęp do etnomuzykologii*, Warszawa 1995.